

มุมมองสภาพสังคมเขมรในรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (พ.ศ.1656-หลัง 1688)
ผ่านภาพสลักนางอัปสราที่ปราสาทนครวัด *

The study of Apsaras at Angkor Wat: reflecting the social of Khmer people in
the era of king Suryavarman II (1113-1150 AD).

พลอยชมพู ปุณณวนิชศิริ**

บทคัดย่อ

ผ้านุ่งในศิลปะแบบนครวัด ได้ปรากฏลวดลายต่างๆ เช่น ลายดอกไม้ ลายตารางบนผ้านุ่ง ตลอดจนรูปแบบการนุ่งที่แตกต่างจากศิลปะยุคก่อนหน้า จากการศึกษารวบรวมข้อมูล ตลอดจนการวิเคราะห์รูปแบบของผ้านุ่งนางอัปสราทำให้เข้าใจถึงโครงสร้างและบริบททางสังคมในรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 อันทำให้เข้าใจสภาพสังคมสมัยนั้นได้ดียิ่งขึ้น

จากผลการศึกษาทำให้ทราบว่า รูปแบบและลวดลายของผ้านุ่งนางอัปสราที่ปราสาทนครวัดมีความแตกต่างจากศิลปะก่อนหน้า อาจเนื่องจากได้รับอิทธิพลมาจากต่างชาติ สะท้อนถึงความสัมพันธ์กับต่างชาติในสมัยนครวัดที่มีผลต่อการแต่งกายของประชาชนในอาณาจักร และรูปแบบดังกล่าวได้ส่งต่อไปยังศิลปะ ยุคหลัง เช่น ศิลปะแบบบาเยน แสดงถึงความนิยมด้านรูปแบบและลวดลายของผ้านุ่งที่ยังคงสืบเนื่อง ทั้งยังแสดงถึงวิถีชีวิต การแต่งกาย ระบบชนชั้นของสังคมเขมรสมัยนครวัด ผ่านทางรูปแบบและลวดลายผ้านุ่งนางอัปสรา ดังนั้น การศึกษาเรื่องบริบททางสังคม วิถีชีวิตและความเชื่อ จึงสามารถศึกษาได้จากผืนผ้า ลวดลายและรูปแบบ

Abstract

The evolution of costume of Apsara bas-relief at Angkor Wat had changed from many factors until the Art of Angkor Wat. Apsara garments at Angkor Wat are decorating with small flower patterns and square patterns. More importantly, these patterns never appear in any previous eras until the art of Angkor Wat. It is possible that are related to a textile that was so popular at the time and **reflecting the social of Khmer people in the era of king Suryavarman II (1113-1150 AD).**

The results of this research are: The differences between skirt patterns and styles on Apsaras of Angkor Wat may be attributed to the diffusion of external influences through Khmer culture. The evidence of such diffusion also reflects the relationship between the royal court of King Suryavarman II and other countries. The Apsaras' skirts reflect the female mode of dress in each era, and finally, the differences between styles of Apsara garb reflect a hierarchy among Apsaras and reflect a division of social classes during the era of King Suryavarman II.

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ “ลวดลายผ้านุ่งนางอัปสราที่ปราสาทนครวัด : ที่มาและรูปแบบ”

** นักศึกษาปริญญาโทบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร
ติดต่อเบอร์โทรศัพท์ 089-811-1536 e-mail: sassy.fang1983@gmail.com อาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เชษฐ
ติงสฤษดิ์ อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทนำ

พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทรงดำริให้สร้างปราสาทนครวัดขึ้นเพื่ออุทิศถวายแด่พระวิษณุ ผู้เป็นเทพที่พระองค์ทรงเคารพนับถือ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงได้รับถวายพระนามหลังสิ้นพระชนม์ว่า “บรมวิษณุ-โลก” ปราสาทนครวัดจึงเสมือนไวภวณัฐสถานของพระวิษณุบนโลกมนุษย์ โดยสะท้อนแนวคิดทางด้านประติมานวิทยาหลายประการ เช่น การจำลองระบบจักรวาลตามความเชื่อของศาสนาฮินดูมาไว้บนโลกมนุษย์¹ โดยเปรียบปราสาทประธาน คือ เขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางของจักรวาลและเป็นที่ประทับของพระวิษณุ ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏภาพสลักพระวิษณุตามส่วนต่างๆ ของปราสาท ที่สะท้อนแนวคิดทางประติมานวิทยา โดยภาพสลักเหล่านั้นสามารถเปลี่ยน ศาสนสถานให้กลายเป็นสวรรค์ตามคติความเชื่อดังกล่าว² ภาพสลัก พระวิษณุปรากฏตามส่วนต่างๆ ของปราสาท เช่น หน้าบัน เสา ทับหลัง และภาพสลักเล่าเรื่องมหากาพย์รามายณะ (รามเกียรติ์) และมหากาพย์ภารตยุทธ รวมถึงภาพสลักรื่องราวการอวตารปางต่างๆ ของพระวิษณุ โดยภาพสลักที่ได้รับความสนใจมากที่สุดภาพหนึ่ง คือ ภาพสลักเล่าเรื่องการกวนเกษียรสมุทร

นางอัปสร (Apsara) หมายถึง ผู้แหวกว่ายในมหาสมุทร มาจากคำว่า อัป (अप्) ในภาษาสันสกฤต หมายถึง น้ำ³ ซึ่งเป็นลักษณะการเกิดของนางอัปสราที่ผุดขึ้นมาจากการกวนเกษียรสมุทรตามคัมภีร์วิษณุปุราณะ การกวนเกษียรสมุทรของเหล่าเทพและอสูรเพื่อให้ได้น้ำอมฤตที่ทำให้ผู้ที่ดื่มเข้าไปมีชีวิตเป็นอมตะ ในการกวนเกษียรสมุทรทำให้เกิดสิ่งวิเศษมากมาย ผุดขึ้นมาจากทะเลน้ำนม รวมถึงเหล่านางอัปสราที่งดงามจำนวนมาก⁴ และกลายเป็นเทพธิดาที่สร้างความรื่นรมย์บนสวรรค์

ภาพสลักนางอัปสราในอิริยาบถต่างๆ ปรากฏตามโคปุระ ระเบียงคตรอบปราสาทตั้งแต่ระเบียงคดชั้นนอกจนถึงปราสาทประธาน โดยภาพสลักนางอัปสราเหล่านั้นมีท่าทางการแต่งกายและทรงผมที่แตกต่างกันไป จนมีผู้กล่าวว่านางอัปสราแต่ละองค์ที่ปราสาทนครวัดมีจำนวนมากมายและไม่ซ้ำกันเลย การแต่งกายของนางอัปสราที่ปราสาทนครวัดเป็นวิวัฒนาการที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงจากปัจจัยหลายๆ ด้าน จนกระทั่งเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะแบบนครวัด⁵ ลักษณะผ้านุ่งของภาพสลักนูนต่ำนางอัปสราที่ปราสาทนครวัดเป็นผ้าพับป้ายอย่างสวยงาม มีลวดลายดอกไม้เล็กๆ หรือลายตารางประกอบอันเป็นลักษณะพิเศษที่ไม่เคยปรากฏบนประติมากรรมลอยตัวจนกระทั่งสมัยบายัน⁶ และด้วยความสามารถของช่างที่นำแม่ลายต่างๆ มาผสมผสานได้อย่างลงตัวและสวยงามคล้ายกับนางอัปสราแต่ละองค์ทรงนุ่งผ้าแต่ละผืนไม่ซ้ำกัน

¹ ยอร์ช เซเดส์, *เมืองพระนคร นครวัด นครธม*, พิมพ์ครั้งที่ 2, แปลโดย ปราณี วงษ์เทศ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2535), 118-120.

² เรื่องเดียวกัน, 130-131.

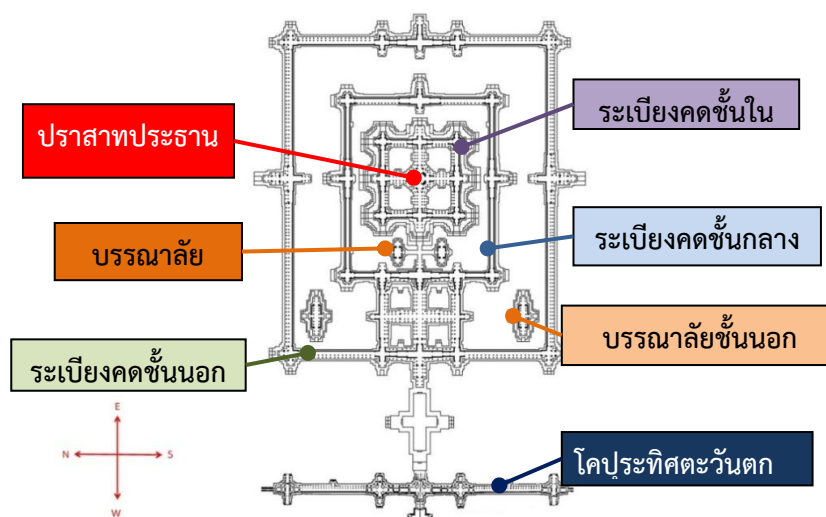
³ พจนานุกรมสันสกฤตออนไลน์, เข้าถึงเมื่อวันที่ 9 กันยายน พ.ศ.2556 เข้าถึงได้จาก <http://spokensanskrit.de/index.php?script=HK&beginning=0+&input=+ap&trans=Translate&direction=AU>

⁴ H.H. Wilson, *The VisnuPurana : a system of Hindu mythology and tradition*, translated from the original Sanskrit and illustrated by notes derived chiefly from other Puranas ; enlarged and arranged by Nag Sharan Singh (Delhi: Nag, 1980), 106-108.

⁵ Jean Boisselier, *Asie du Sud-Est, Tome I Le Cambodge*, Sous la direction de G. George, (Paris: Editions A. et J. Picard, 1966), 297.

⁶ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, *ศิลปะขอม* (กรุงเทพฯ: ศูรสภา, 2539), 312.

อนึ่ง มีผู้ให้ทรรศนะเกี่ยวกับนางอัปสรที่ปราสาทนครวัดว่า นางอัปสรที่ปรากฏตามส่วนต่างๆ ของปราสาทอาจจะได้แรงบันดาลใจจากสตรีชาวเขมรในสมัยนั้น และมีความเป็นไปได้ว่าภาพสลักนางอัปสรในส่วนต่างๆ ของปราสาทนครวัดแสดงถึงการแบ่งชั้นวรรณะตามแบบอินเดีย โดยปราสาทประธานอาจได้ต้นแบบจากบรรดาพระมหากษัตริย์และพระสนมกำนัลในพระราชสำนักเป็นต้นแบบ ส่วนภาพสลักตามระเบียงคดอาจจะได้แรงบันดาลใจจากบรรดานางรำ นางละครในราชสำนัก⁷ ซึ่งการศึกษาเรื่องผ้านุ่งนางอัปสรที่ปราสาทนครวัด อาจจะเป็นคำตอบเรื่องการแบ่งวรรณะทางสังคมในราชสำนักของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ที่สะท้อนผ่านภาพสลักนางอัปสร โดยการศึกษาลักษณะรูปแบบและลวดลายผ้านุ่งของนางอัปสรที่ปรากฏในส่วนต่างๆ ของศาสนสถาน เพื่อหาความสอดคล้องระหว่างตำแหน่งของนางอัปสรที่ปรากฏในส่วนต่างๆ ของศาสนสถานกับรูปแบบและลวดลายของผ้านุ่งที่ปรากฏ และนำมาศึกษาเปรียบเทียบกัน รวมถึงการศึกษารวบรวมข้อมูลรูปแบบการแต่งกายของนางอัปสรและลวดลายของผ้านุ่ง อาจทำให้ทราบถึงรูปแบบผ้านุ่งจริงของสตรีในสมัยนครวัดได้ นอกเหนือจากของผืนผ้าแล้ว ลวดลายที่ปรากฏในผ้านุ่งนางอัปสรและในภาพสลักเล่าเรื่องที่ปราสาทนครวัด อาจแสดงถึงลวดลายบางประเภทที่จะปรากฏเฉพาะในผืนผ้าเท่านั้น เช่น ลายดอกไม้สี่กลีบ อันเป็นลายพื้นฐานที่ปรากฏทั่วไป อาจเป็นไปได้ว่า ช่างผู้สลักอาจจะได้แรงบันดาลใจจากรูปแบบผ้านุ่งและลวดลายที่อยู่ร่วมสมัยก็เป็นได้ อย่างไรก็ตาม ผ้านุ่งนางอัปสรในศิลปะแบบนครวัดมีความเป็นเอกลักษณ์และแตกต่างจากศิลปะก่อนหน้า อาจสะท้อนถึงอิทธิพลจากปัจจัยภายนอกที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงค่านิยมทางด้านการแต่งกาย (Fashion) อันสะท้อนถึงความสัมพันธ์กับต่างชาติในรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ในการศึกษาครั้งนี้จึงเป็นการรวบรวมลวดลายผ้านุ่งนางอัปสรที่ปราสาทนครวัดและศึกษาวิเคราะห์ลักษณะของรูปแบบและลวดลาย ตลอดจนความสัมพันธ์และความเชื่อมโยงของรูปและลวดลายผ้านุ่งสู่ผลการศึกษาด้านอื่นที่จะทำให้เราสามารถเข้าใจถึงรูปแบบ แนวคิด ทางการเมืองช่างและลักษณะสังคมเขมรบางประการผ่านภาพสลักลวดลายผ้านุ่งนางอัปสรก็เป็นได้ ในการศึกษาครั้งนี้จำเป็นต้องศึกษาภาพสลักนางอัปสรที่ปรากฏในตำแหน่งต่างๆ ของปราสาทนครวัด โดยใช้ระบบการเรียกชื่อจากจุดศูนย์กลาง ตามภาพแผนผังด้านล่าง (แผนผังที่ 1)

แผนผังที่ 1 แสดงชื่อเรียกส่วนต่างๆ ของปราสาทนครวัด

⁷ เทพมณตรี ลิ้มปวยออม “สืบหารากเหง้านางอัปสร เทพธิดาแห่งนครวัด” สยามอารยะ 2, 16 (เมษายน 2537): 23-25.

บทความ

นางอัปสรที่ปราสาทนครวัดมีรูปแบบผ้าที่หลากหลาย อันเกิดจากการนุ่ง ผูก มัด พับของผ้าจนเกิดเป็นรูปแบบต่างกัน ซึ่งรูปแบบของผ้าแต่ละแบบอาจจะเกิดจากปัจจัยต่างกัน เช่น รูปแบบที่เป็นที่นิยม (Fashion) ในสมัยนั้นๆ โดยสามารถแบ่งประเภทของกลุ่มผ้าที่นางอัปสรออกเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

1. กลุ่มผ้าซีกชายผ้าแบนนครวัด

ผ้าที่นางอัปสราในกลุ่มผ้าซีกชายผ้าแบนนครวัดเป็นผ้ากลุ่มใหญ่ที่สุดในบรรดาผ้าที่นางอัปสราของนครวัด อันเนื่องรูปแบบผ้ากลุ่มนี้เป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะแบบนครวัดด้วย⁸ มีลักษณะเป็นการซีกชายผ้าออกมาด้านข้างทั้ง 2 ด้าน ด้านหนึ่งเป็นการซีกชายผ้าแบบทางปลาอีกด้านซีกชายผ้าแบบม้วนทบผ้าออกมา (ภาพที่ 1) ซึ่งผ้ากลุ่มนี้ปรากฏที่ส่วนต่างๆ ของปราสาทนครวัด คือ ปราสาทประธาน, ระเบียงคดชั้นใน, บรรณาลัยชั้นใน,⁹ ระเบียงคดชั้นกลาง, บรรณาลัยชั้นนอก,¹⁰ ระเบียงคดชั้นนอก, โคปุระทิศตะวันตก

2. กลุ่มผ้าซีกชายพับพร้อมผ้าขึ้นพิเศษ

ผ้ากลุ่มนี้มีลักษณะเป็นผ้าลายดอกพับชาย มีชายผ้าที่ห้อยย้อยออกมาที่หน้าท้องและมีผ้าขึ้นพิเศษ 3 ชั้นเพิ่มเข้ามา (ภาพที่ 2) คือ ผ้าจีบทบที่นำมาวางด้านหน้าทับผ้าที่พับชาย 1 ชั้น และผ้าขึ้นพิเศษที่นำมาวางไว้ที่ด้านข้างทั้ง 2 ด้าน ด้านละ 1 ชั้นผ้ากลุ่มดังกล่าวปรากฏที่ปราสาทประธานและโคปุระทิศตะวันตกของปราสาทนครวัด

3. กลุ่มผ้าโจงสั้น

ผ้ากลุ่มนี้มีลักษณะการนุ่งที่แตกต่างออกไป บางครั้งปรากฏลักษณะคล้ายกับการนำผ้ามาทำเป็นผ้าเตี่ยว ปกปิดเฉพาะส่วนอวัยวะเพศเท่านั้น ส่วนชายผ้าที่เหลือ บ้างมีการเก็บมัดเพื่อความคล่องตัว บ้างมีการปล่อยชายจีบให้สวยงาม ล้วนแล้วเป็นการนุ่งผ้าที่คล้ายกับผ้าของบุรุษเพศดังที่ปรากฏในภาพสลักต่างๆ ของปราสาทนครวัด ทว่า ลักษณะและรายละเอียดการนุ่งผ้าแบบโจงสั้นของนางอัปสรานอกจากจะมีความหลากหลายแล้ว ยังสะท้อนความอ่อนช้อยงดงามของชายผ้าและการจีบจีบ รวมถึงการทรงเครื่องอันต่างกับลักษณะผ้าของบุรุษเพศ ผ้ากลุ่มนี้ปรากฏที่ บรรณาลัย, บรรณาลัยชั้นนอก, ระเบียงคดชั้นนอกและ โคปุระทิศตะวันตก (ภาพที่ 3)

4. กลุ่มผ้าโจงแบบศิลปะแบบบาปวน

ผ้ากลุ่มนี้เป็นผ้าที่มีลักษณะคล้ายศิลปะแบบบาปวน โดยปรากฏ จากการสำรวจพบเพียงองค์เดียว ที่บรรณาลัยชั้นนอก อาคารหลังทิศเหนือ ซึ่งรูปแบบผ้ากลุ่มนี้แตกต่างจากผ้าในศิลปะแบบบาปวนแท้ คือ

- นางอัปสรที่ปราสาทนครวัดสวมเครื่องประดับศีรษะ เป็นค่านิยมทางด้านรูปแบบเครื่องทรงของนครวัด ในขณะที่ศิลปะแบบบาปวนจะมวยผมและไม่ประดับเครื่องประดับศีรษะ
- ผ้าที่นางอัปสราที่นครวัดไม่ปรากฏจีบหน้าทางปลาอันเป็นลักษณะเฉพาะของศิลปะแบบบาปวน
- ขอบเอวผ้าของนางอัปสรที่ปราสาทนครวัดว่าเป็นทรงเหลี่ยม ในขณะที่ในศิลปะแบบบาปวนว่าเป็นโค้งงดงาม

⁸ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม, 311.

⁹ เป็นชื่อที่ใช้เฉพาะในบทความนี้ หมายถึง บรรณาลัยที่อยู่ระหว่างระเบียงคดชั้นกลางและชั้นใน

¹⁰ เป็นชื่อที่ใช้เฉพาะในบทความนี้ หมายถึง บรรณาลัยที่อยู่ระหว่างระเบียงคดชั้นกลางและชั้นนอก

นางอัปสรากลุ่มนี้ยังคงมีการชักชายผ้าแบบอุ้งห้อยมาที่หน้าท้อง และลักษณะการคาดเข็มขัดผ้าสี่เหลี่ยมของศิลปะแบบบาปวน นางอัปสราองค์นี้ อาจเกิดจากความชื่นชอบส่วนตัวของช่างผู้สลักก็เป็นได้ เนื่องจากภาพสลักดังกล่าวอยู่ในบรรณาลัยที่ไม่ได้อยู่ในแนวทางเดินหลักที่มุ่งสู่ปราสาทประธาน ประกอบกับไม่มีทางเดินเชื่อมใดๆสู่บรรณาลัยชั้นนอกเลยจึงยากต่อการพบเห็นภาพสลักกลุ่มนี้ (ภาพที่ 4)

ภาพที่ 1 นางอัปสรา
กลุ่มผ้าอุ้งชักชายผ้าแบบ
นครวัด ที่ปราสาทประธาน
ด้านทิศเหนือ

ภาพที่ 2 นางอัปสรา
กลุ่มผ้าอุ้งพับป้ายพร้อม
ผ้าชั้นพิเศษที่ปราสาท
ประธานด้านทิศเหนือ

ภาพที่ 3 นางอัปสรา
กลุ่มผ้าอุ้งโจงสั้น
ที่บรรณาลัยชั้นใน
อาคารหลังทิศใต้

ภาพที่ 4 นางอัปสรากลุ่ม
ผ้าอุ้งเลียนแบบศิลปะ
แบบบาปวนที่บรรณาลัย
ชั้นนอก หลังทิศเหนือ

ลวดลายผ้าอุ้งนางอัปสรา

ผ้าอุ้งในศิลปะแบบนครวัดประกอบด้วยลวดลายดอกไม้เล็กๆ หรือลายตาราง¹¹ ซึ่งไม่เคยปรากฏในศิลปะใดมาก่อน ผ้าอุ้งนางอัปสราที่ปราสาทนครวัด เป็นผ้าอุ้งที่มีลวดลายต่างๆงดงาม นอกจากจะมีลายดอกไม้เล็กๆมากมายแล้ว ยังปรากฏลวดลายอื่นๆอีกมากมาย โดยการศึกษาลวดลายผ้าตามองค์ประกอบของโครงสร้างผ้าอุ้ง สามารถแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ท้องผ้าและเชิงผ้า, สัณเฑาะว์ ซึ่งการแบ่งโครงสร้างองค์ประกอบผ้าจะทำให้สามารถแบ่งลวดลาย ที่ปรากฏในส่วนอย่างเข้าใจได้ง่ายขึ้น และสามารถแบ่งประเภทของลายได้ดียิ่งขึ้นด้วย

ลวดลายท้องผ้า

ท้องผ้า เป็นพื้นที่ตรงกลางของผืนผ้าและเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ อาจจะมีลวดลายหรือไม่ก็ได้ โดยลวดลายที่ท้องผ้าของผ้าอุ้งนางอัปสราที่ปราสาทนครวัด สามารถจำแนกได้ ดังนี้

1. ลายดอกไม้ ลายดอกไม้ เป็นลวดลายท้องผ้าที่พบมากที่สุด โดยปรากฏทั้งในรูปแบบของกลีบดอกที่แตกต่างกันไป ทั้งแบบดอกสี่กลีบ ดอกห้ากลีบและดอกซ้อน เป็นต้น ลายดอกไม้บางครั้งปรากฏเป็นลักษณะเป็นดอกลอยห่างๆ และบางครั้งปรากฏร่วมกับลวดลายอื่นๆ

¹¹ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม, 312.

- ลายดอกไม้สี่กลีบ ลายดอกไม้สี่กลีบเป็นลายที่พบมากที่สุด โดยปรากฏทั้งแบบเดี่ยวคล้ายดอกลอยห่างๆ (ภาพที่ 5) และยังปรากฏในภาพสลักเล่าเรื่องที่ระเบียงคดขึ้นนอก และงานประดับศาสนสถาน
- ลายดอกไม้ห้ากลีบ เป็นดอกปลายแหลม ประมาณ 3 ดอก และเป็นลายดอกห้ากลีบลายมน 1 ดอก อยู่ร่วมกับลายดอกไม้สี่กลีบ จากการสำรวจเก็บข้อมูลได้พบลายนี้บนบนผ้านุ่งนางอัปสรเพียงองค์เดียว (ภาพที่ 6)
- ลายดอกซ้อน เป็นลักษณะดอกไม้ที่มีกลีบซ้อนทับกัน โดยแต่ละกลีบอาจมีลักษณะเหมือนกันหรือต่างกันได้ ผ้านุ่งนางอัปสรที่ปราสาทนครวัดมีลักษณะการซ้อนของกลีบดอกหลายแบบ (ภาพที่ 7-8)

ภาพที่ 5 ลายดอกไม้สี่กลีบของ
ผ้านุ่งนางอัปสร ที่ระเบียงคด
ขึ้นนอกด้านทิศใต้

ภาพที่ 6 ผ้านุ่งนางอัปสร ลาย
ดอกไม้ห้ากลีบ ที่โคปุระหลังกลางทิศ
ตะวันตก

ภาพที่ 7 ลายดอกซ้อน บนผ้านุ่งนาง
อัปสรที่ระเบียงคดขึ้นนอก ด้านทิศ
ตะวันตก

2. ลายเส้นตรง ลายเส้นตรง เป็นลายทอผ้าลายหนึ่งที่พบมากรองจากลายดอกไม้ มีลักษณะเป็นเส้นตรงยาวตลอดแนวกว้างของผ้า มักขนานด้วยลายดอกไม้ บางครั้งก็ปรากฏลวดลายดอกไม้หรือลายอื่นๆ คั่นบนลายเส้นตรงเป็นระยะๆ (ภาพที่ 8) ถึงแม้ลายเส้นตรง จะเป็นลายที่ได้รับความนิยมและพบเป็นจำนวนมากรองจากลายดอกไม้ แต่ลายดังกล่าวไม่ได้รับความนิยมในสมัยหลังนครวัด ดังหลักฐานที่ปรากฏบนผ้านุ่งนางอัปสรในสมัยบายน ที่นิยมลวดลายดอกไม้ที่เป็นลายดอกลอย และลายตาราง

3. ลายตาราง ลายตารางเป็นลายลวดลายทอผ้าที่พบมากเช่นกัน โดยมีลักษณะลายเส้นหลากหลายแบบ เช่น ลายเส้นเดี่ยว ลายเส้นคู่และลายเส้น 3 เส้นและปรากฏคู่กับลายดอกไม้ที่มีมักอยู่กึ่งกลางของตาราง บางครั้งก็ปรากฏลายดอกไม้ที่มุมตัดของแต่ละเส้นตารางเช่นกัน (ภาพที่ 9)

4. ลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน มักปรากฏคู่กับลายดอกไม้ มีลักษณะลายคล้ายกับลายเส้นตรงที่มีดอกไม้คั่นเป็นระยะๆ แต่เปลี่ยนเป็นลายขนมเปียกปูนแทนบางครั้งตรงกลางภายในลายก็มีลายวงกลม (ภาพที่ 10)

5. ลายสามเหลี่ยม ลายสามเหลี่ยมปรากฏคู่กับลายดอกไม้อันเป็นลายพื้นฐาน เป็นลายที่พบจากการสำรวจเพียง 2 องค์ ที่ระเบียงคดชั้นใน (ภาพที่ 11)

6. ลายพระอาทิตย์ ทำหน้าที่เป็นลายคั่นบนลายเส้นตรง 4 เส้น ขนานกับลายดอกไม้สี่กลีบ (ภาพที่ 12) จากการสำรวจพบลายนี้บนผ้านุ่งนางอัปสรเพียง 1 องค์เท่านั้น

7. ผ้าพลี (Pleat) ผ้าพลี หรือ ผ้าอัดจีบ¹² เป็นผ้าที่ปรากฏในศิลปะสมัยเมืองพระนครก่อนนครวัด ไม่มีลวดลายใดๆ แต่ผ้าพลีของนางนางอัปสรที่ปราสาทนครวัดจะปรากฏควบคู่กับลายดอกไม้ต่างๆกระจายทั่วท้องผ้า (ภาพที่ 13)

8. ผ้าพื้น ผ้ากลุ่มนี้ ที่ท้องผ้าเป็นผ้าพื้นคล้ายกับผ้าไหมพื้นและมีความบางจนเห็นสรีระภายใน มีลายประดับที่เชิงแตกต่างกันไป (ภาพที่ 14)

ภาพที่ 8 ผ้านุ่งนางอัปสรลายเส้นตรง 2 เส้น ที่โคปุระทิศตะวันตก

ภาพที่ 9 ผ้านุ่งนางอัปสรลายตาราง ที่ระเบียงคดชั้นในด้านทิศเหนือ

ภาพที่ 10 ผ้านุ่งนางอัปสรลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนที่โคปุระทิศตะวันตก

ภาพที่ 11 ผ้านุ่งนางอัปสรลายสามเหลี่ยม ที่ระเบียงคดชั้นใน

ภาพที่ 12 ผ้านุ่งนางอัปสรลาย พระอาทิตย์ ที่ระเบียงคดชั้นนอก

ภาพที่ 13 ผ้านุ่งนางอัปสร ผ้าพลีที่โคปุระทิศตะวันตก

ลวดลายเชิงผ้าและสังเวียน

ลวดลายเชิงผ้าจะปรากฏที่ด้านข้างของผ้าทั้งด้านซ้ายและด้านขวาตามแนวนอนของผ้า ซึ่งผ้าในเชิงผ้าจะมีลวดลายภายในแบ่งเป็นช่องๆ เรียก “แม่ลาย” และมีลายคั่นระหว่างแม่ลาย เรียก “ลายขนาน” ส่วน “ลายสังเวียน” เป็นลายกรอบผ้า สำหรับลวดลายในส่วนนี้ ได้แก่

1. ลายดอกไม้สี่กลีบ เป็นลายที่ปรากฏในส่วนแม่ลาย มีลักษณะเป็นกลีบดอกไม้สี่กลีบล้อมรอบเกสร วงกลมโดยลักษณะกลีบอาจมีรูปทรงที่แตกต่างกันออกไป (ภาพที่ 16)

2. ลายดอกซ้อน เป็นแม่ลาย มีลักษณะเป็นลายดอกกลมซ้อนทับดอกปลายแหลม บางครั้งก็ปรากฏเป็นดอกลอยห่างๆบนพื้นผ้าที่มีลายซี่หวี (ภาพที่ 15)

¹² ในบทความนี้ขอใช้คำเรียกผ้าอัดจีบ ว่า “ผ้าพลี” ซึ่งเป็นคำทับศัพท์ “Pleat” ในภาษาอังกฤษ

3. ลายดอกซีกดอกซ้อน เป็นแม่ลาย ลักษณะดอกสี่กลีบแบบเต็มดอกสลักกับครึ่งดอกสี่กลีบ ลายนี้เป็นลายที่พบเป็นส่วนหนึ่งของแม่ลาย และเป็นลายพื้นฐานของลวดลายในศิลปะเขมรที่ประดับตาม ศาสนสถานต่างๆ ส่วนตัวลายหรือลักษณะดอก อาจมีความแตกต่างตามแต่ความสร้างสรรค์ของช่าง (ภาพที่ 15)

4. ลายสามเหลี่ยมชี้หัว เป็นแม่ลาย มีลักษณะสามเหลี่ยมวางแบบสลับหัว-ท้าย ภายในลายสามเหลี่ยมมีลายชี้หัวชี้ตเป็นช่องๆ (ภาพที่ 15)

5. ลายก้นขด มีลักษณะเป็นก้นคล้ายยอดไม้ขดเป็นเลข ๑ ปรากฏในฐานะแม่ลาย (ภาพที่ 16) ลายวงกลมซ้อนกัน เป็นลายขนาบ มีลักษณะเป็นวงกลม 2 วงซ้อนกันเรียงยาวต่อเนื่องกัน (ภาพที่ 16) ในงานประดับศาสนสถาน ซึ่งส่วนมากมักทำหน้าที่เป็นลายคั่นระหว่างภาพสลักเล่าเรื่อง หรือเป็นลายตามขอบ แสดงการทำงานในหน้าที่การสิ้นสุดของลาย

6. ลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ลักษณะเป็นทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ด้านในมีวงกลม ตัวลายมีการวางแบบต่อเนื่อง ซึ่งลักษณะดังกล่าวก็พบที่ลวดลายท้องผ้า (ภาพที่ 17)

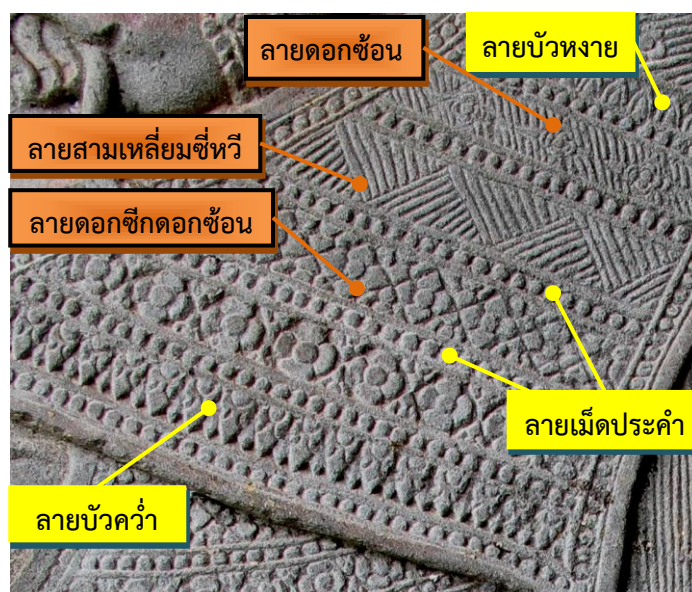
7. ลายเส้นตรง ลักษณะเป็นลายเส้นขีดตรงตามแนวกว้างของผ้า เป็นลายของแม่ลายที่พบบ่อย โดยมักปรากฏคู่กับลายดอกสี่กลีบที่คั่นเป็นระยะๆ ซึ่งลวดลายดังกล่าวก็พบในลายของท้องผ้าเช่นกัน

8. ลายเม็ดประคำ ลายนี้ปรากฏในหน้าที่เป็นลายขนาบแม่ลายและยังทำหน้าที่เป็นลายสังเวียนด้วย (ภาพที่ 15) นอกจากนี้ยังปรากฏเป็นลายประดับตามศาสนสถานอยู่คู่กับลายกลีบบัว

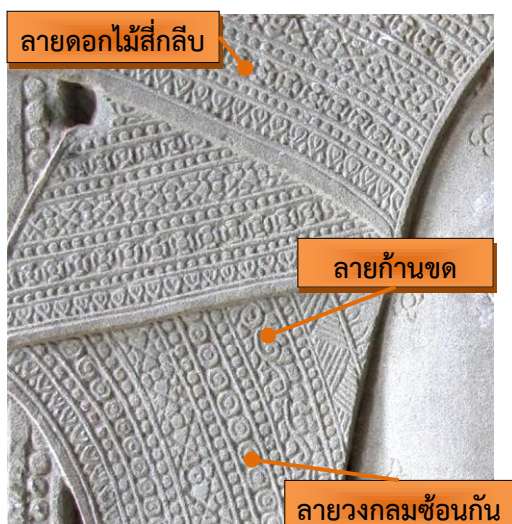
9. ลายกลีบบัว ลายกลีบบัวปรากฏในหน้าที่ลายขนาบและลายสังเวียน โดยปรากฏทั้งลายกลีบบัวคว่ำและกลีบบัวหงาย (ภาพที่ 15) นอกจากนี้ยังพบลายกลีบบัวเป็นลายประดับส่วนต่างๆของปราสาท

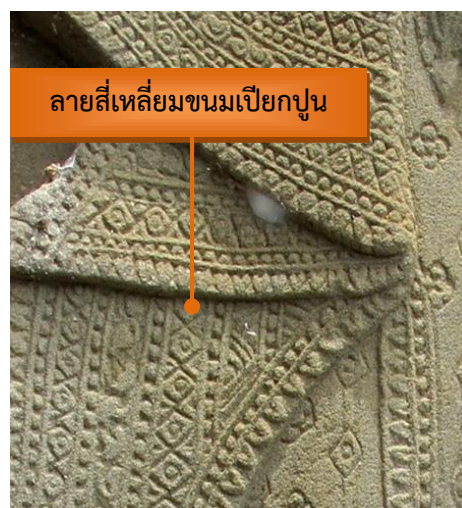
ภาพที่ 14 ผ้านุ่งนางอัปสรผ้าพื้น ที่ปราสาทประธาน ด้านทิศใต้

ภาพที่ 15 เชิงผ้านุ่งของนางอัปสรที่โคปุระทิศตะวันตก แสดงลักษณะลวดลายที่เชิงผ้า

ภาพที่ 16 ลวดลายที่เชิงผ้านุ่งของนางอัปสร
ที่ปราสาทประธาน

ภาพที่ 17 ลายสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน
ที่โคปุระทิศตะวันตก

ผ้านุ่งนางอัปสรกับบริบททางสังคม

จากการศึกษารูปแบบและลวดลายผ้านุ่งนางอัปสรที่ปราสาทนครวัด ตลอดจนศิลปะหลังสมัยนครวัด เพื่อให้ทราบถึงรูปแบบ ลวดลาย อิทธิพลและค่านิยมทางด้านการแต่งกาย (Fashion) ของสตรีในยุคนี้ๆ รูปแบบและลวดลายของผ้านุ่งนางอัปสร นอกจากจะสะท้อนค่านิยมทางด้านการแต่งกาย (Fashion) แล้ว ยังแฝงบริบททางสังคมไว้มากมาย

การแต่งกายของสตรีเขมรสมัยนครวัด

นางอัปสรที่ปราสาทนครวัดทั้งหมดนั้น ปรากฏในรูปแบบเปลือยร่างกายท่อนบน แสดงให้เห็นหน้าอกอย่างชัดเจนและพันผ้าไว้ที่ท่อนล่าง ซึ่งลักษณะดังกล่าวยังปรากฏ ณ ภาพสลักเล่าเรื่องที่ระบียงคดชั้นนอกเช่นเดียวกัน มีความเป็นไปได้ว่าการแต่งกายของสตรีเขมรสมัยนครวัดคือการเปลือยอกท่อนบนส่วนท่อนล่างนุ่งผ้าแบบต่างๆ เช่นเดียวกับที่ปรากฏในศิลปะเขมรตั้งแต่สมัยก่อนเมืองพระนครจนกระทั่งสมัยหลังเมืองพระนคร จากบันทึกของโจวต้ากวน ได้อธิบายถึงการแต่งกายของสตรีที่ยังคงเปลือยกายท่อนบนและพันผ้าที่ท่อนล่าง¹³ คล้ายกับภาพสลักที่นครวัด มีความเป็นไปได้ว่าลักษณะการแต่งกายแบบเปลือยท่อนบน เป็นวัฒนธรรมทางด้านการแต่งกายของเขมรที่ปรากฏและสืบทอดมาช้านาน

การแบ่งชนชั้นทางสังคม

มีผู้ให้ทรรศนะว่าภาพสลักนางอัปสรที่นครวัด อาจได้ต้นแบบมาจากเหล่าพระมเหสีหรือนางสนมในพระองค์ก็เป็นได้¹⁴ ดังที่ปรากฏ ณ ภาพสลักเล่าเรื่อง สตรีที่ประทับนั่งบนเสลี่ยงคานหามนุ่งผ้านุ่งกลุ่มชักชายผ้าแบบนครวัดซึ่งปรากฏทั่วไปในปราสาทนครวัด¹⁵ สตรีเดินตามในขบวนเสด็จไม่สวมศิราภรณ์ แต่ใช้การจัดแต่งทรง

¹³ โจวต้ากวน, บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณี ของ จีนละ, แปลโดย เฉลิม ยงบุญเกิด (พระนคร: ชวนพิมพ์, 2510), 7.

¹⁴ เทพมนตรี ลิ้มพยอม, “สืบรากเหง้านางอัปสร เทพดาแห่งนครวัด”: 25.

¹⁵ ขวัญใจ เอ็มใจ, “นางอัปสรนครวัด ผู้หญิงแห่งปราสาทหิน ที่มีตัวตนในหน้าประวัติศาสตร์”, เมืองโบราณ 19, 2 (เมษายน-มิถุนายน 2536) : 129.

ผมเป็นทรงต่างๆ (ภาพที่ 18) คล้ายกับนางอัปสรที่ระเบียงคดชั้นกลาง (ภาพที่ 19) จากภาพสลักดังกล่าว สตรีที่นั่งเสียดเป็นผู้นับถือศาสดาผู้สูงอาจเป็นเชื้อพระวงศ์หรือพระมเหสี และสตรีที่เดินตามอาจเป็นนางกำนัลที่ทำหน้าที่รับใช้ก็เป็นได้

อนึ่ง แม้ว่านางอัปสรกลุ่มผ้าถุงโจงสั้น (ภาพที่ 20) จะไม่ปรากฏในภาพสลักเล่าเรื่อง แต่จากรูปแบบผ้าถุงค่อนข้างแนบชิดว่านางอัปสรกลุ่มนี้เป็นชนชั้นรับใช้ในสังคมเขมร สตรีเหล่านี้อาจเป็นเหล่านางกำนัลรับใช้ ที่จำต้องนุ่งผ้าเป็นแบบโจงสั้นเพื่อให้งานสะดวกหรือการนุ่งโจงสั้นแต่งกายทรงเครื่องงดงามในฐานะนางรำเพื่อสร้างความเพลิดเพลินแก่ชนชั้นสูงก็เป็นได้ ดังนั้น นางอัปสรกลุ่มนี้จึงมีฐานะด้อยกว่านางอัปสรกลุ่มอื่นก็เป็นได้

ในบันทึกของโจวต้ากวนได้กล่าวถึงนางกำนัลที่แบ่งออกเป็นลำดับชั้น¹⁶ และมีการแบ่งชนชั้นของผ้าถุงในราชสำนัก¹⁷ จากบันทึกของโจวต้ากวน แสดงถึงระบบการแบ่งชนชั้นทางสังคมเขมร โดยใช้ลักษณะผ้าถุงเพื่อเป็นเครื่องแสดงยศตำแหน่งของขุนนางเช่นเดียวกับที่ปรากฏในราชสำนักไทย ซึ่งอาจจะได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมของเขมรก็เป็นได้

ภาพที่ 18 ภาพสลักเล่าเรื่อง
ที่ระเบียงคดชั้นนอก ปราสาทนครวัด

ภาพที่ 19 นางอัปสร ที่ระเบียงคดชั้นกลาง

ภาพที่ 20 นางอัปสร
กลุ่มผ้าถุงโจงสั้น
ที่ระเบียงคดชั้นนอก
ด้านทิศตะวันออก

ความสัมพันธ์กับต่างชาติสมัยนครวัด

ศิลปะแบบนครวัดปรากฏรูปแบบและการแต่งกายอันแตกต่างจากศิลปะก่อนหน้าอย่างมาก ผ้าลายดอกไม้ ลายตาราง¹⁸ ได้ปรากฏขึ้นในสมัยนครวัดและแพร่หลายไปยังศิลปะยุคหลัง รูปแบบการแต่งกายของศิลปะแบบนครวัด อาจเกิดจากปัจจัยภายนอกประเทศก็เป็นได้

¹⁶ โจวต้ากวน, บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณี ของ จีนละ, 11.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, 7-8.

¹⁸ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะขอม, 32.

1. ประเทศจีน

ผ้านุ่งนางอัปสรที่ปราสาทนครวัดมีลักษณะเป็นเนื้อผ้าบางเบา ตัวผ้าเป็นผ้าพื้น เรียบไม่มีลวดลาย ปรากฏลวดลายเพียงเฉพาะส่วนสังเวียนและเชิงผ้า ลักษณะผ้าพื้นเช่นนี้ชวนให้นึกถึงผ้าไหมพื้นของจีน ซึ่งการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรเขมรกับจีนนั้น เกิดได้หลายช่องทาง ไม่ว่าจะเป็นการติดต่อทางการทูต หรือการค้า

พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทรงขึ้นครองราชย์เมื่อราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17 (พ.ศ.1656-หลังพ.ศ. 1688)¹⁹ ในรัชสมัยของพระองค์ได้เริ่มสานสัมพันธ์กับไมตรีกับประเทศจีนขึ้นมาใหม่ โดยส่งราชทูตเข้าเฝ้าจักรพรรดิจีนอยู่หลายครั้ง และทางจักรพรรดิจีนได้พระราชทานเกียรติยศอันสูงสุดแด่พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2²⁰ ซึ่งตรงกับสมัยราชวงศ์ซ่งของจีน

ราชวงศ์ซ่ง มีอำนาจต่อจากราชวงศ์ถัง ในปี พ.ศ.1503 ตั้งเมืองหลวงอยู่ที่ไคฟง ในตอนเหนือของจีน²¹ หรือที่เรียกว่า “ราชวงศ์ซ่งเหนือ” (พ.ศ. 1503-1670)²² ราชวงศ์ซ่งได้สนับสนุนการค้าทั้งการค้าแบบผ่านรัฐ และการค้าแบบเอกชน จนกระทั่งประมาณปลายปีพุทธศตวรรษที่ 16 เรือของจีนก็สามารถคมน่านน้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้²³ เมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ 17 ได้ย้ายราชสำนักลงมาทางใต้โดยตั้งเมืองหลวงใหม่ที่หางโจว²⁴ หรือที่เรียกกันว่า “ราชวงศ์ซ่งใต้” (พ.ศ.1670-1822)²⁵ การย้ายราชสำนักลงมาทางใต้กลับส่งผลดีให้การค้าทางทะเลมากยิ่งขึ้น จีนได้ติดต่อการค้ากับอินเดียและตะวันออกกลาง²⁶

แม้เอกสารหรือหลักฐานระหว่างอาณาจักรเขมรและจีนในสมัยนครวัดจะปรากฏเพียงเล็กน้อย เอกสารและจารึกในสมัยหลังนครวัดได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ทางการค้าและการทูตเรื่อยมาจนกระทั่งสมัยหลังเมืองพระนครอันสะท้อนถึงความสัมพันธ์ที่สืบเนื่องระหว่างอาณาจักรเขมรและจีน อนึ่ง ในเอกสารและจารึกในสมัยหลังนครวัดได้กล่าวถึงผ้าแพรไหมเนื้อบางเบาจากจีนอยู่หลายครั้งอันสะท้อนความนิยมในผืนผ้าชนิดนี้ จึงมีความเป็นไปได้ว่าในสมัยนครวัดอาจจะมีการนำเข้าผ้าแพรไหมเนื้อบาง หรือผ้าพื้นจากจีนก็เป็นได้

2. ประเทศอินเดีย

พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทรงอุปถัมภ์เหล่าพราหมณ์ในพระราชสำนักของพระองค์ ดังปรากฏ อนุสาวรีย์หลักเล่าเรื่องที่ระเบียงคดชั้นนอกของปราสาทนครวัดในอนุสาวรีย์หลักเรื่อง พระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ประทับอยู่ท่ามกลางข้าราชการ รายล้อมไปด้วยเหล่าพราหมณ์ที่ใบหน้ายาว จมูกเล็กงุ้ม แสดงให้เห็นว่าเป็นชาวอินเดีย²⁷

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, 416.

²⁰ มาดแลน จิโต, ประวัติเมืองพระนครของขอม, พิมพ์ครั้งที่ 4, แปลโดย หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2552), 63.

²¹ จิตา สารยา, ประวัติศาสตร์มหาสมุทรอินเดีย (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2554), 624.

²² Gao Chunming, Chinese dress & adornment through the ages (China: CYPI Press, 2010), 300.

²³ จิตา สารยา, ประวัติศาสตร์มหาสมุทรอินเดีย, 625.

²⁴ เรื่องเดียวกัน, 624-625.

²⁵ Gao Chunming, Chinese dress & adornment through the ages, 300.

²⁶ จิตา สารยา, ประวัติศาสตร์มหาสมุทรอินเดีย, 625.

²⁷ มาดแลน จิโต, ประวัติเมืองพระนครของขอม, 72.

อนึ่ง ในภาพสลักขบวนเสด็จพระราชดำเนินของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ได้ปรากฏเหล่าพราหมณ์ร่วมในด้วย หัวหน้าพราหมณ์จะนั่งเสลี่ยงเอกเช่นเดียวกับเจ้านายชั้นสูง

ชาวอินเดียได้ได้เข้ามาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้มานานแล้ว โดยชุมชนหรือบ้านเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ตั้งอยู่ตามชายฝั่งทะเลของแผ่นดินใหญ่และกลุ่มเกาะในน่านทะเลอันดามันรับวัฒนธรรมหลากหลายด้านจากอินเดีย²⁸ และวัฒนธรรมอินเดียได้ปรากฏอย่างเด่นชัดในประเทศกัมพูชาและแสดงการติดต่อสัมพันธ์กับชาวเขมรมาช้านาน โดยสมัยนครวัดนั้นร่วมสมัยกับราชวงศ์โจงของอินเดียได้

ภาพจิตรกรรมในสมัยพระเจ้าราเชนทราโจงที่ 1 (พ.ศ. 1528-1557) ที่วิหารพระคิเวที่ตัญจวูร์ ชื่อ ราเชนทราโจง หรืออีกชื่อหนึ่ง พฤทธิศวร (Brihadishvara)²⁹ ปรากฏภาพจิตรกรรมฝาผนังขนาดใหญ่รูปพระคิเวนาฏราช ทรงนั่งผ้าแบบโจงสั้น สีเหลืองลายดอกสีน้ำเงิน สันเวียนสีแดง ตัวผ้าพาดไปถึงพระอังสาซ้าย (ภาพที่ 18) อันสะท้อนว่าในสมัยราชวงศ์โจงในพุทธศตวรรษที่ 16 ได้ปรากฏผ้านุ่งลวดลายดอกไม้เล็กๆ เช่นกัน

อนึ่ง สำหรับเส้นทางการค้าจากอินเดียสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในราชวงศ์โจงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 15-16 กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งราชวงศ์โจงทั้ง 2 พระองค์ คือ พระเจ้าราเชนทราโจงที่ 1 และพระเจ้าราเชนทราโจงที่ 2 ทรงมีนโยบายที่จะขยายการค้าสู่ย่านน้ำเอเซียตะวันออกเฉียงใต้³⁰ จนกระทั่งในรัชสมัยของพระเจ้ากุลโลตตุงคะโจงที่ 1 (พ.ศ. 1614-1665) ได้ทรงเผยแผ่อำนาจทางเศรษฐกิจในน่านน้ำทางทะเลถึงแม้อาณาจักรในยุคพระองค์จะเล็กลงก็ตาม³¹ พระองค์ยังทรงสานต่อนโยบายทางการค้าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และยังทรงส่งคณะทูตการค้าไปยังจีน³² ซึ่งตรงกับสมัยราชวงศ์ซ่งของจีน ในช่วงเวลาดังกล่าวคงเป็นช่วงที่การค้าทางทะเลรุ่งเรืองอย่างมาก เนื่องจากสองอารยธรรมทั้งจีนและอินเดียต่างมีศักยภาพทางการค้าและความร่วมมือทางเศรษฐกิจ จึงไม่แปลกหากสินค้าจากจีนและอินเดียจะหลั่งไหลเข้าสู่ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และมีความเป็นไปได้ว่าผืนผ้าที่มีลวดลายต่างๆ น่าจะกลายเป็นสินค้าส่งออกของอินเดียสู่อาณาจักรเขมรในรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 และรูปแบบผ้านุ่งดังกล่าวได้รับความนิยมตั้งแต่สมัยนครวัดเรื่อยมาจนกระทั่งยุคหลังเมืองพระนครก็เป็นได้

จากบันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละ โจวต้ากวน³³ ได้กล่าวถึงการนำเข้าผ้ามาจากสยามและเวียตนาม ส่วนผ้าเนื้อดีละเอียดประณีตจะนำเข้ามาจากอินเดีย³⁴ ถึงแม้ระยะเวลาระหว่างรัชสมัยของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 และบันทึกของโจวต้ากวนจะห่างกันราว 200 ปี แต่สภาพสังคม ค่านิยมและประเพณีไม่ได้แตกต่างจากกันนัก จึงมีความเป็นไปได้ว่า การค้าผ้าระหว่างอาณาจักรเขมรและอินเดียได้ปรากฏขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวและมีการติดต่อเรื่อยมาจนกระทั่งสมัยหลังเมืองพระนคร

²⁸ อิดา สารยา, ประวัติศาสตร์มหาสมุทรอินเดีย, 384.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, 413-414.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, 414.

³¹ เรื่องเดียวกัน, 418.

³² เรื่องเดียวกัน, 370.

³³ โจวต้ากวน, บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณี ของ เงินละ, 7.

³⁴ 【元】周达观原著、夏鼎校注《真腊风土记校注、西游、异城志》，（北京：中华书局，2000），76-87. อาจารย์อชิริชัย ไชยพจน์พานิช กรุณาแปลจากตำราภาษาจีนได้ความว่า เสียนหลอ คือ สยาม, จ้างฉิง คือ จามปา (เวียตนามปัจจุบัน), ทะเลตะวันตก คือ ประเทศอินเดีย

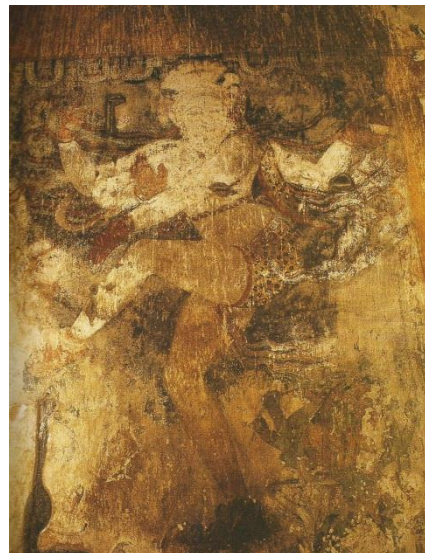
ผ้านุ่งนางอัปสรกับผืนผ้าจริง

จากรูปแบบผ้านุ่งนางอัปสรที่ปราสาทนครวัด ชวนให้นึกถึง ผ้าพิมพ์ลาย ซึ่งเป็นผ้าที่มีลวดลายซ้ำๆ กัน อันเกิดจากการพิมพ์ลวดลายลงบนผ้าด้วยแม่พิมพ์ (Block) ซึ่งผ้าพิมพ์ลายนั้นไม่มีใครทราบถึงที่มาหรือต้นกำเนิดว่ามาจากที่ใด แต่ในปลายพุทธศตวรรษที่ 8 ภาพจิตรกรรมที่ถ้ำอชันตา ได้แสดงลักษณะผ้านุ่งที่มีลวดลายซ้ำๆ กัน อันปรากฏหลักฐานว่าอย่างน้อยได้ปรากฏหลักฐานผ้าพิมพ์ลายในสมัยนี้แล้ว³⁵ และได้ขุดพบผ้าพิมพ์ลายของอินเดียจากสุสานของอียิปต์ กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ 16³⁶

อันสะท้อนว่านอกจากผ้าพิมพ์ลายจะปรากฏหลักฐานอย่างต่อเนื่องแล้ว การค้าของอินเดียยังได้แผ่ไปถึงอียิปต์ อันแสดงถึงศักยภาพทางการค้าและคุณภาพของอินเดียอันเป็นที่ต้องการของตลาดโลก อนึ่ง ภาพจิตรกรรมพระศิวะนาฏราช ที่วิหารพทุธิศวร มีลายดอกซ้ำๆ กัน ซึ่งน่าจะเกิดจากการพิมพ์ลายของผ้าพิมพ์ลายเช่นกัน (ภาพที่ 21) ผ้านุ่งนางอัปสรที่ปราสาทนครวัดมีลวดลายทอผ้าที่เป็นลายซ้ำๆ กัน อันคล้ายกับลักษณะของผ้าพิมพ์ลาย ถึงแม้ว่าในศิลปะแบบนครวัดจะไม่ค่อยปรากฏหลักฐานของผ้าพิมพ์ให้เห็นเด่นชัดนัก แต่ในศิลปะแบบบายนที่ปราสาทบายน ได้ปรากฏภาพสลักผ้า幔ลายแก้วชิงดวง³⁷ (ภาพที่ 22) จากการขุดค้นที่สุสานของอียิปต์ กำหนดอายุราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18 พบผ้าจากเมืองคุซราตของอินเดีย³⁸ ซึ่งเป็นผ้าพิมพ์³⁹ ลายแก้วชิงดวง (ภาพที่ 23) เช่นเดียวกับลวดลายผ้า幔ที่ปราสาทบายน อาจกล่าวได้ว่า ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ผ้าพิมพ์ลายจากประเทศอินเดียได้แผ่อำนาจทางการค้าไปจนถึงอียิปต์ และเขมร ซึ่งลายแก้วชิงดวงอาจเป็นลายที่ได้รับความนิยมในสมัยนั้นก็เป็นได้

ภาพที่ 23 ผ้าพิมพ์ลายแก้วชิงดวงจากอินเดีย ขุดพบที่สุสานของอียิปต์ ราวพุทธศตวรรษที่ 18
ที่มาภาพ: Tradition Textiles of Cambodia: cultural threads and material heritage, 41

ภาพที่ 21 จิตรกรรมพระศิวะนาฏราช ที่วิหารพทุธิศวร ทรงนุ่งผ้าสีเหลืองลายดอกสีน้ำเงิน ส้มเขียวสดแดง พาดถึงพระอังสาซ้าย
ที่มาภาพ : Indian painting: The great mural tradition, 85.

³⁵ Linda Lynton, *The Sari: styles, patterns, history, techniques* (United Kingdom: Thames & Hudson, 2002), 25.

³⁶ Ibid. 26.

³⁷ พระเทพวชิรมิต (ฉายา เทววชิรมิต) , *สมุดคำรายไทย*, (กรุงเทพฯ: นครเชมบูคส์โตร, 2517), .? (ลายที่ 49)

³⁸ John Guy, *Woven Cargoes Indian Textiles in the East* (London: Thames and Hudson, 1998), 62.

³⁹ Gillian Green, *Tradition Textiles of Cambodia: cultural threads and material heritage* (Bangkok: River Books, 2003), 40.

แม้ว่าหลักฐานที่นำมาเชื่อมโยงกับรูปแบบผ้าถุงนางอัปสรที่ปราสาทนครวัดจะพบน้อยมากก็ตาม แต่จากการสันนิษฐานรูปแบบของผ้าถุงนางอัปสรที่ปราสาทนครวัดจากอาจจะเป็นรูปแบบของผ้าพิมพ์ลายก็เป็นได้ เนื่องจากผ้าพิมพ์ลายสามารถกำหนดรูปแบบของลวดลายหลากหลาย เช่น ลายดอกไม้ ลายเลขาคณิตต่างๆ ลายตาราง ลายเส้นตรง เป็นต้น อนึ่ง สมัยบายนยังคงปรากฏรูปแบบลวดลายผ้าถุงที่สืบทอดมาจากปราสาทนครวัด ลักษณะหรือชนิดของผ้าถุงก็อาจจะได้รับการสืบทอดมาเช่นเดียวกันก็เป็นได้

ภาพที่ 22 ภาพสลักลายแก้วชิงดวงศิลปะแบบบายน ที่ปราสาทบายน

บทสรุป

ผ้าถุงนางอัปสรที่ปราสาทนครวัด มีรูปแบบและลวดลายที่แตกต่างจากศิลปะก่อนหน้า สะท้อนถึงรูปแบบผ้าถุงสตรีในสมัยนครวัด ที่ได้รับอิทธิพลและปัจจัยจากภายนอก ลวดลายดอกไม้ ตลอดจนลายตารางและลวดลายต่างๆ หรือแม้กระทั่งภาพสลักที่สะท้อนถึงผ้าไหมพื้นบางเบาบนผ้าถุงนางอัปสร สอดคล้องกับช่วงเวลาทางราชวงศ์ซ่งของจีนและราชวงศ์โจงของประเทศอินเดีย ได้ร่วมมือกันทางการค้าในแถบภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และด้วยปัจจัยนี้เอง จึงมีผลให้รูปแบบและผืนผ้าอันเป็นสินค้าของอินเดียได้หลั่งไหลเข้ามา และส่งผลให้รูปแบบผ้าถุงสตรีสมัยนครวัดได้เปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน รูปแบบผ้าถุงสมัยนครวัดยังส่งต่อสู่ศิลปะสมัยหลัง เช่น ศิลปะแบบบายน อันสะท้อนถึงค่านิยมที่ต่อเนื่อง

ลวดลายและรูปแบบผ้าถุงนางอัปสรที่ปราสาทนครวัด นอกจากจะสะท้อนถึงฝีมือช่างชั้นครู ที่สลักเสลา นางอัปสรได้สวยงามราวกับมีชีวิต แต่ลวดลายผ้าที่ช่างบรรจงสลักตลอดจนเก็บรายละเอียดของลวดลายอย่างดี สามารถนำไปสู่ผลการศึกษาทางด้านรูปแบบ ค่านิยม บรรทัดฐานทางสังคม วิถีชีวิต ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในสมัยนครวัด และทำให้เราเข้าใจถึงสภาพสังคมในสมัยนครวัดได้อีกมุมหนึ่ง

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

ขวัญใจ เอมใจ “นางอัปสรนครวัด ผู้หญิงแห่งปราสาทหินที่มีตัวตนในหน้าประวัติศาสตร์เขมร”. เมืองโบราณ 19. 2 (เดือนเมษายน - มิถุนายน 2536).

โจวต้ากวน. **บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณี ของ เงินละ**. แปลโดย เฉลิม ยงบุญเกิด. กรุงเทพฯ: ชวนพิมพ์, 2510.

เทพมณตรี ลิ้มพยอม “สืบหารากเหง้านางอัปสร เทพธิดาแห่งนครวัด” **สยามอารยะ** 2, 16 (เมษายน 2537).

เทวาทินิมิต (พระ). (ฉาย เทวาทินิมิต). **สมุดตำราลายไทย**. กรุงเทพฯ: นครเขมรบุ๊คส์ไตร์, 2517.

ธิดา สารยา. **ประวัติศาสตร์มหาสมุทรอินเดีย**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2554.

พจนานุกรมสันสกฤต. เข้าถึงเมื่อวันที่ 9 กันยายน พ.ศ.2556 เข้าถึงได้จาก

<http://spokensanskrit.de/index.php?script=HK&beginning=0+&input=+ap&trans=Translate&direction=AU>

มาดแลน จิโต เขียน. **ประวัติเมืองพระนครของขอม**. พิมพ์ครั้งที่ 4. แปลโดย สุภัทรดิศ ดิศกุล (มจ.). กรุงเทพฯ: มติชน, 2552.

ยอร์ช เซเดส์. **เมืองพระนคร นครวัด นครธม**. พิมพ์ครั้งที่ 2. แปลโดย ปราณี วงษ์เทศ. กรุงเทพฯ: มติชน, 2535.

สุภัทรดิศ ดิศกุล. (มจ.). **ศิลปะขอม**. กรุงเทพฯ: cursa, 2539.

ภาษาต่างประเทศ

Gao Chunming. **Chinese dress & adornment through the ages**. China: CYPI Press, 2010.

Gillian Green. **Tradition Textiles of Cambodia: cultural threads and material heritage**. Bangkok: River Books, 2003.

H.H. Wilson. **The Visnu Purana: a system of Hindu mythology and tradition**. Translated from the original Sanskrit and illustrated by notes derived chiefly from other Puranas; enlarged and arranged by Nag Sharan Singh. Delhi: Nag, 1980.

Jean Boisselier. **Asie du Sud-Est, Tome I Le Cambodge**. Sous la direction de G. George. Paris: Editions A. et J. Picard, 1966.

John Guy. **Woven Cargoes Indian Textiles in the East**. London: Thames and Hudson, 1998.

Linda Lynton. **The Sari: styles, patterns, history, techniques**. United Kingdom: Thames & Hudson, 2002.

【元】周达观原著、夏鼐校注《真腊风土记校注、西游、异域志》.(北京：中华书局. 2000.